

SAMENVATTING

Doel van het onderzoek

Waarom verliezen we in de loop van de tijd bepaalde vrienden en familieleden uit het contact terwijl het contact met anderen over vele jaren behouden blijft? Uit onderzoek is bekend dat de frequentie van het contact binnen persoonlijke relaties aan veel veranderinge onderhevig is. Met name veranderingen in de levensfase leiden tot veranderingen in the contact. Echter lang niet bij iedereen doen zich dezelfde veranderingen voor en lang nie elke relatie is even instabiel als de ander. Vanuit onze huidige kennis over hoe mense relaties aangaan en onderhouden kan dit op verschillende manieren verklaard worden. nTe eerste: relaties hebben binnen onze cultuur een bepaalde symbolische en morele betekenis Dat mensen de ene relatie beter onderhouden dan de ander kan ermee taaken hebben dat men zich hiertoe meer verplicht voelt of dat het, door gewoonten, traditie ofed (institutionele) omgeving waarin men verkeerd gemakkelijker is om een goed contact t houden. Een tweede verklaring heeft te maken met de verwevenheid van relaties Familieleden en vrienden hebben onderling contact en vormen zo het persoonlijk netwer van relaties. De structuur van dit netwerk kan er toe bijdragen dat het contacten behoude blijft: door de gemeenschappelijke relaties blijft men beter op de hoogte, komt men elkaa vaker tegen en is men ook meer gemotiveerd om de relatie goed teouden. De verschillen tussen relaties kunnen ook, ten derde, begrepen worden vanuit de uitwisseling die binne die relaties plaatsvindt. Soms is dit een uitwisseling van goederen of informatie maarthe kan ook gaan om minder instrumentele vormen van steun zoals persoonlijk advies waardering, aandacht en gezelschap. Naarmate de ruil voor beiden betrokkenen positieve uitvalt zal de relatie beter onderhouden worden. Een vierde invalshoek vormene d mogelijkheden en beperkingen van degenen die via de relatie met elkaar verbonden zijn Mensen kunnen, door tijdgebrek of andere oorzaken, minder goed in staat zijn bepaald contacten te onderhouden. Daarnaast speelt de beschikbaarheid van andere potentiël relaties een rol. Hoe meer vrienden en familieleden ebeschikbaar zijn voor contact, des te groter is de kans dat bepaalde relaties worden verwaarloosd.

Geen van deze antwoorden voldoet echter volledig. In veel gevallen zijn weerlegginge mogelijk. Sommige relaties blijven behouden ook wanneer er geen sprake is va wederkerigheid of veel gezamenlijke vrienden. In andergevallen wordt wel een verklaring geboden voor het feit dat het contact binnen sommige relaties frequenter is dan binne andere maar wordt geen antwoord gegeven opde vraag waarom binnen één bepaalde relatie het contact in frequentie afneemt. Het doel van ons onderzoek is algemene hypothesen te ontwikkelen en te toetsen die verschillen verklaren in stabiliteit en verandering binnen persoonlijke relaties over een langere periode. Concreet gaat het om de veranderingen over een periode van vier jaar waarbij speciale aandacht uitgaat naar de gevolgen van dri verschillende levensgebeurtenissen. Dit zijn levensgebeurtenissen waarvan uit eende onderzoek bekend is dat deze relatief grote verschuivingen in het persoonlijk netwerk t weeg kunnen brengen: twee levensfase-gebonden gebeurtenissen, namelijk geboorte van het eerste kind en pensionering, en één gebeurtenis die minder nauw aan een bepaald levensfase verbonden is, een verhuizing.

Samenvatting

Onderzoeksvragen

Op dit moment bestaan er twee theoretische stromingen die voortbouwen op bovenstaand verklaringen maar daar belangrijke uitgangspunten aan toevoegen. Binnen de sociale psychologie ontwikkelde Rusbult (1980a,b;1983;1987) het zogenaamde investeringsmodel. Voortbouwend op de ideeën van Thibaut & Kelley (1957) stelt zij dat de mate van stabiliteit van een relatie afhankelijk is van de kosten die het onderhouden van de relatie met zich meebrengt en het belang van die relatie in vergelijking met alternatieve relaties. Dit belang wordt mede bepaald door de mate waarin in het verleden steun is verleend en verkregen.

Deze investeringshypothese sluit goed aan bij theorievorming die zich op dit moment binnen de sociologie ontwikkelt. Uitgangspunt is de gedachte dat relaties in het persoonlijke netwerk deel uitmaken van iemands hulpbronnen: zij vormen iemands sociaal kapitaal (Bourdieu (1980/1987). Door de contacten met vrienden, familieleden en andere persoonlijke relaties op te vatten als sociaal kapitaal wordt de aandacht gevestigd op twee zaken. De term kapitaal verwijst naar het feit dat informele contacten iemands mogelijkheden vergroten om die dingen te doen of te verkrijgen waar behoefte aan is. Tegelijkertijd wordt het beeld opgeroepen van een schaars goed dat niet zomaar beschikbaar is. Er moet in relaties worden geïnvesteerd en de mate waarin dit gebeurt wordt beperkt door iemands mogelijkheden en de keuzes die daarbij gemaakt worden (Flap, 1987; Coleman 1988, 1991). Dit laatste idee werd uitgangspunt bij ons onderzoek.

Onze belangrijkste vraag was of het mogelijk is om met behulp van dit investeringsmodel verschillen en veranderingen in de frequentie van contact te verklaren. De uit de literatuur bekende investeringsoverwegingen werden hiertoe tot toetsbare hypothesen uitgewerkt welke een relatief eenvoudige algemene verklaring geven voor verschillen in de mate waarin mensen zich inspinnen om bepaalde relaties te onderhouden. Hierbij leek het echter noodzakelijk een drietal nuanceringen aan te brengen.

Ten eerste werd de vraag opgeroepen of er niet een onderscheid gemaakt moet worden tussen verschillende soorten relaties omdat mogelijk niet binnen alle soorten relaties dezelfde overwegingen een rol spelen. Binnen de theorievorming is er overeenstemming over wat de waarde van een bepaalde relatie als sociaal kapitaal bepaalt. Het gaat daarbij enerzijds om de hulpbronnen waarover de ander beschikt en die bepalen welke toekomstige baten men van de relatie mag verwachten en anderzijds om de bereidheid tot steun in de toekomst. De bereidheid tot steun zou afhankelijk zijn van hoeveel er door de ander is geïnvesteerd en de zekerheid van een gezamenlijke toekomst. Over hoe deze theoretische begrippen echter verder uitgewerkt moeten worden bestaat geen overeenstemming. Om inziens heeft dit ermee te maken dat de verschillende auteurs niet steeds dezelfde soorten relaties voor ogen hebben. Wij verwachten dat er verschillen zijn tussen relaties die een bepaalde waarde hebben als sociaal kapitaal omdat zij toegang bieden tot zaken die in principe buiten de relatie zelf staan en relaties waarbij het vooral gaat om elkaar gezelschap ontlenen hun waarde voor aan het contact zelf. Ook verwachten we verschillen tussen relaties die vanuit hun aard en uitwisseling meer of minder persoonsgebonden zijn. Op deze manier onderscheidde we drie soorten relaties: instrumentele, emotionele en gezelschapsrelaties. Een vierde soort relaties, die waarin vooral informatie wordt uitgewisseld, bleven buiten de analyses omdat het onderzoeksmateriaal hierover te beperkt was.

Op theoretische gronden werd, als tweede nuancering, verondersteld dat er mogelijk verschillen zouden zijn tussen de veranderingen op de lange en veranderingen op de korte

termijn. In eerste instantie hebben investeringen immers een bufferend effect: wanneer veranderingen in de investeringsoverwegingen optreden heeft dit bij sommige duurzame relaties pas na enige tijd duidelijke gevolgen. We zijn er daarbij vanuit gegaan dat het model van investeringsoverwegingen een betere verklaring geeft wanneer het toegepast wordt op lange-termijnveranderingen dan wanneer het gaat om veranderingen die zich op de korte termijn afspelen. Ook gingen we er vanuit dat informatie over de korte termijnveranderingen zou kunnen bijdragen aan de verklaring voor de veranderingen na vier jaar.

Ten derde leek het zinvol na te gaan of de hypothesen een algemeen karakter hadden en dus generaliseerbaar waren over alle vormen van verandering, onafhankelijk van het feit of de veranderingen optreden gedurende enig willekeurig moment in de levensloop of na een specifieke levensgebeurtenis. Vanuit het model van investeringsoverwegingen werden getracht hypothesen af te leiden waarmee voorafgaand voorspeld kan worden wat er zal veranderen in bepaalde relaties na elk van de drie levensgebeurtenissen waarover we in het onderzoek informatie verzamelden.

Onderzoeksopzet

Voor de toetsing van de hypothesen werden de gegevens gebruikt van 282 personen verdeeld over vier subgroepen. 80 vrouwen die een kind verwachtten enkele maanden na het eerste interview, 92 personen die vlak voor het eerste interview waren verhuisd, 50 mannen die enkele maanden na het eerste interview met pensioen gingen en 64 mensen die fungerden als een controlegroep.

De mensen uit de drie eerste onderzoeksgroepen werden driemaal geïnterviewd. De eerste twee interviews vonden plaats een jaar na elkaar en werden gedaan in het kader van een onderzoeksproject naar de validiteit en betrouwbaarheid van instrumenten voor het meten van sociale steun (zie ook Sonderen, 1991). Het derde interview vond plaats drie jaar daarna in het kader van het onderhavige promotie-onderzoek. Dit laatste interview was een telefonisch interview in tegenstelling tot de eerste twee waarbij de interviewer aan huis was geweest. De mensen uit de controlegroep werden slechts tweemaal geïnterviewd met een periode van drie jaar daartussen. Bij deze groep ging het niet om veranderingen die zich rond een levensgebeurtenis afspelen maar om de normale veranderingen die zich op de lange termijn in relaties voordoen. Voorafgaand aan de toetsing van de hypothesen werden verschillende analyses gedaan naar de mogelijke invloed van de non-respons tussen de eerste twee en het derde interview en werd tevens nagegaan in hoeverre de vier onderzoeksgroepen al op het eerste meetmoment van elkaar verschillen. Hoewel nauwelijks van structurele verschillen sprake bleek te zijn is bij de uiteindelijke toetsing steeds gecontroleerd wat de invloed is van verschillen in de leeftijd van de verschillende respondenten, het geslacht en de levensgebeurtenissen.

Gegevens over de relaties werden verzameld via de zogenaamde exchange benadering: aan de hand van eenentwintig vragen naar verleende en verkregen steun en gezamenlijke activiteiten werd in kaart gebracht met welke mensen de respondenten contact hadden. Deze methode werd zowel in het eerste als in het tweede interview toegepast. In het derde interview werd aan de respondenten de lijst met in de vorige interviews genoemde relaties (voornaam en eerste letter achternaam) voorgelegd met de vraag of men met deze personen nog contact had. Indien men geen contact meer had werden de redenen hiervoor gevraagd. Voor een selectie van twintig tot dertig van de meest centrale relaties werd in alle interviews

Samenvatting

nagevraagd hoe frequent dit contact was en werd informatie ingewonnen over de inhoud van de relatie en kenmerken van de betrokkene. In de analyses concentreerden we ons op deze selectie van meest centrale relaties.

Om de verschillende relaties te onderscheiden naar het soort steun wat daarin werd uitgewisseld zijn schaalanalyses uitgevoerd op de exchangevragenlijst aan de hand waarvan een indeling ontstond van drie soorten vragen die verwijzen naar relaties waarbij instrumentele steun dan wel emotionele of gezelschapssteun wordt uitgewisseld. Relaties konden bij meerdere vragen genoemd worden waardoor er ook in onze indeling sprake is van multiplexiteit. Combinaties van gezelschapssteun en emotionele steun komen daarbij het meest voor, combinaties van instrumentele en emotionele steun het minst.

Bij de keuze van de operationalisaties van de verschillende investeringsoverwegingen moest ook rekening gehouden worden met de beperkingen van het reeds ingezameld onderzoeksmateriaal uit eerste en tweede interview. De waardering voor het contact werd gebruikt als indicatie voor de directe baten van het contact, de reisafstand tussen betrokkenen als indicatie van de kosten voor het onderhouden van de relatie. De in the verleden verleende steun werd vastgesteld aan de hand van de totale duur van de relatie en op basis van de mate waarin steun was verleend zonder dat hiervoor steun was verkregen. Voor de verwachte baten van de relatie werden ook weer twee indicatoren gebruikt: de sociale positie van de ander en de homogeniteit van de relatie. De zekerheid van de gezamenlijke toekomst werd bepaald aan de hand van enerzijds het belang dat de ander aan de relatie hecht en anderzijds het type relatie (een verwantschapsrelatie, vriendschapsrelatie of een relatie met een buur of collega. Het aantal alternatieven en de handelingsruimte van de betrokkenen werd afgeleid van respectievelijk het aantal relaties waartoe zij formeel en via sociale activiteiten toegang hadden en hun mogelijkheden in de zin van tijd, geld en fysieke mobiliteit.

Omdat de analyses gedaan werden met zogenaamde geneste gegevens, voor elke geïnterviewde hebben we informatie over deze persoon zelf en over elk van diens relaties werd getoetst met behulp van het zogenaamde randomcoëfficiëntenmodel dat speciaal is ontwikkeld voor dergelijke multiniveau-analyses (Raudenbusch & Bryk, 1986; Bosker & Snijders, 1991; Snijders & Boskers, 1994).

Resultaten

Bij het begin van het onderzoek noemen de geïnterviewden eenentwintig namen van mensen met wie zij een persoonlijke relatie hebben. Na een jaar is het aantal relaties veelal niet veranderd maar de frequentie van contact met degenen die een jaar geleden al kenden is gemiddeld met meer dan de helft afgenomen. Wanneer er in het totaal vier jaar is verstreken is in 20 tot 30% van deze relaties het contact verloren gegaan. Veranderingen in persoonlijke relaties blijken zich voortdurend voor te doen en de invloed van levensgebeurtenissen is daarbij, kwantitatief gezien, minder groot dan tot nu toe verondersteld werd.

De vraag waarom binnen sommige relaties de frequentie van contact op de lange duur afneemt en soms helemaal verwaterd terwijl dit in andere relaties niet gebeurt bleek het best te verklaren vanuit het meest globale model van investeringsoverwegingen. Waar het de lange-termijnveranderingen betrof kon rond de 40% van de variantie tussen verschillende relaties verklaard worden vanuit veranderingen in de directe kosten en baten van the

contact, de omvang van investeringen uit het verleden, veranderingen in de verwachte toekomstige waarde van die investeringen en de zekerheid over een gezamenlijke toekomst. Deze overwegingen bleken binnen alle relaties van invloed onafhankelijk van het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld.

Mensen spreken elkaar vaker naarmate het contact prettiger is en de ander dichterbij woont. Wanneer hierin veranderingen optreden dan heeft dit op de lange termijn duidelijke gevolgen. Voor mensen die elkaar echter al heel lang kennen zijn deze gevolgen op de lange termijn minder groot dan wanneer men nog weinig in de relatie heeft geïnvesteerd. Het gaat daarbij om investeringen in de zin van samen doorgebrachte tijd en wederkerige steun. Eenzijdige investeringen leiden op de lange duur tot een afname van het contact.

Indien men erg zeker is over de gezamenlijke toekomst door de aard van de relatie, dan blijft men het contact over de jaren ook beter onderhouden. Veel gezamenlijke vrienden, die mogelijk ook zekerheid geven dat mensen elkaar niet uit het oog zullen verliezen, blijken echter nauwelijks invloed te hebben op de veranderingen op de lange termijn. Met sommige mensen neemt het contact op de lange termijn af, onafhankelijk van het feit of men samen deel uit maakt van een hecht vrienden- of familienetwerk.

Ideeen over wat de mogelijke baten van het contact zijn in de toekomst spelen op tweeërlei wijze een rol. Wanneer in de loop van de jaren de verwachting over de waarde van een relatie mogelijk zou kunnen zijn moet worden bijgesteld, dan kan dit leiden tot een afname in de frequentie van contact. Mensen die in eerste instantie intensief met elkaar optrekken omdat zij zoveel gemeenschappelijk hebben lopen de kans elkaar uit het oog te verliezen wanneer, door veranderde omstandigheden, de dagelijkse activiteiten en interesses gaan verschillen. Anderzijds kunnen hoge verwachtingen over de toekomstige baten van het contact als een buffer werken tegen een sterke afname van het contact in periodes waarin er voor iemand zelf veel verandert. Zo bleek in het onderzoek dat naarmate de betrokkenen zelf een meer invloedrijke sociale positie innamen, zij beter in staat waren ondanks ingrijpende gebeurtenissen hun relaties lang aan te houden.

Over de invloed van andere kenmerken van de onderzochte personen kwam in de eerste globale analyses geen duidelijkheid. Er werden geen indicaties gevonden dat bij geïnterviewden die wat introvert zijn, relaties sneller in frequentie afnemen dan bij anderen. Een toename van de mate waarin mensen aan huis gebonden zijn door zorgtaken, handicaps of ouderdom, leidt niet tot een significant sterkere afname in de frequentie van het contact. We konden in zijn algemeenheid niet aantonen of vermindering van beschikbare tijd of aanzienlijke vermindering financiële mogelijkheden leidt tot bezuinigingen op het contact met familieleden en al bestaande vriendschappen en andere sociale relaties wordt bezuinigd. En, als laatste, er waren geen aanwijzingen dat mensen met meer alternatieven voor de bestaande relaties sneller hun oude vrienden uit het oog verliezen.

Zoals al aangegeven bleek een verdere nuancering van het basismodel niet noodzakelijk wanneer we ons richten op de verklaring van lange-termijnveranderingen. Het door ons voorgestelde onderscheid tussen verschillende soorten relaties bleek wel zinvol wanneer korte-termijnveranderingen verklaard moeten worden en vooral wanneer men inzicht wil verkrijgen in verschillen in de frequentie van contact op een bepaald moment. Dit laatste cross-sectionele perspectief stond niet centraal in het onderzoek maar kwam in de analyses aan de orde omdat we een goed inzicht wilden verkrijgen in hoe mensen in relatie investeren op het moment voor de levensgebeurtenis.

Welke overwegingen spelen nu binnen welke soorten relaties? Zoals voorspeld vonden we een verschil waar het overwegingen over de directe kosten van het contact betreft. Binnen

Samenvatting

emotionele relaties is de contactfrequentie minder afhankelijk van de afstand die tussen beide betrokkenen overbrugd moet worden dan binnen de andersoortige relaties. Daarentegen spelen investeringen in de zin van de tijd die men al met elkaar optrekt binnen emotionele relaties wel weer een veel grotere rol. Dit laatste was ook voorspeld. Niet voorspeld was dat binnen emotionele relaties een grote nadruk zou liggen op de mate van wederkerigheid van het contact in vergelijking met de andersoortige relaties. Binnen instrumentele relaties blijkt de directe wederkerigheid in het contact helemaal niet noodzakelijk: juist degenen bij wie men het krijt staat ziet men vaker.

En van onze hypothesen luidde dat een invloedrijke sociale positie van de ander de keuze om in een relatie te investeren positief kan beïnvloeden wanneer het gaat om een instrumentele relatie, terwijl juist de homogeniteit van het contact investeringen stimuleert in emotionele of gezelschapsrelaties. Dit laatste bleek juist. Echter, anders dan verwacht wordt er ook veel energie gestoken in het onderhouden van dit soort relaties met mensen die relatief weinig hulpbronnen hebben. Tegengesteld aan onze hypothese is ook dat de kwaliteit van het contact een grotere invloed heeft op hoe goed men de relatie onderhoudt bij instrumentele relaties dan bij emotionele en gezelschapsrelaties. Omdat er bij praktische hulp vaak geen sprake kan zijn van een directe wederdienst wordt er blijkbaar sterk op gelet of de ander er zelf ook belang bij om de relatie aan te houden. Opvallend daarbij is ook de functie van investeringen. Wanneer er een groot risico is dat men elkaar uit het oog zal verliezen, stelt men de toekomst van de relatie zeker door middel van investeringen. Wanneer de gezamenlijke toekomst redelijk zeker is, zoals bij familieleden, dan zijn dergelijke investeringen, in ieder geval binnen instrumentele relaties, minder noodzakelijk.

In het algemeen ligt de frequentie van contact in gezelschapsrelaties een stuk lager dan in de andere relaties. We hadden verwacht dat, meer dan bij de andere relaties, de directe kosten en baten van het contact van belang zouden zijn. Dit blijkt ook het geval. Voor de verklaring van verschillen in de frequentie van contact binnen de gezelschapsrelaties is het ook van belang de situatie van de betrokkenen in acht te nemen. Over deze factoren werd zoals aangegeven, in de eerste globale analyse voor de lange-termijnveranderingen geen duidelijkheid verkregen. Binnen gezelschapsrelaties blijkt de frequentie van contact op een bepaald moment echter wel sterk afhankelijk van hoe mobiel iemand is, hoe sociaal vaardig en hoe ruim diens financiële mogelijkheden zijn.

In het onderzoek was ook een onderscheid gemaakt tussen veranderingen die plaatsvonden op de korte termijn en de lange-termijnveranderingen. Dit onderscheid was gebaseerd op het idee dat door de stabiliserende invloed van de investeringen veranderingen enigszins nodig hebben om zich te voltrekken en pas op de lange termijn goed verklaard kunnen worden. Deze terughoudendheid bleek onterecht: de korte-termijnveranderingen waren zeker niet geringer noch minder goed verklaarbaar dan de veranderingen op de lange termijn. Hierop werd de vraag of de veranderingen op de korte termijn zich dan toch onderscheiden door bepaalde specifieke inhoudelijke kenmerken. Dit bleek voor een deel wel het geval. Investeringsuit het verleden hebben vooral een stabiliserende werking wanneer dit over een aantal jaren wordt bekeken. Op de korte termijn werken investeringen echter destabiliserend: omdat je elkaar al zo lang kent, kun je het contact voor korte periodes verwaarlozen. Onafhankelijk hiervan heeft een minder zekere toekomst en/of de verwachting dat het contact minder waardevol zal zijn directe gevolgen voor het contact binnen een relatie. Omdat men al anticipeert op het verlies van het contact verwatert dit snel. Een wellicht kortstondige verandering in directe kosten en baten van het contact heeft daarentegen niet directe consequenties voor de frequentie van dat contact. Pas na enige tijd wordt het contact daadwerkelijk minder intensief.

Door naast een gewone steekproef uit de bevolking ook drie specifieke onderzoeksgroepen te volgen van mensen die allen een bepaald specifiek levensgebeurtenis meemaakten, werd vastgesteld of de algemene verklaring in allerlei situaties geldigheid heeft. Dit bleek the geval. Het contact binnen persoonlijke relaties varieert in het dagelijks leven op ongeveer eenzelfde manier als rond ingrijpende gebeurtenissen. Voor ons idee dat het model na investeringsoverwegingen het mogelijk zou kunnen maken om alleen al op basis van de aard van de gebeurtenis te voorspellen in welke soort relaties zich de meeste veranderingen voor zouden doen, vonden we echter geen ondersteuning.

Het eigen karakter van de gebeurtenissen bleek beperkt tot korte termijnveranderingen. Wat dit betreft bleek een verhuizing van de drie gebeurtenissen die in dit onderzoek onder de loep werden genomen, het meest ingrijpend. Direct na de verhuizing zijn de gevolgen daarvan in ongeveer de helft van hun oude contacten merkbaar en dit aantal neemt in de loop van de tijd zelfs nog iets toe. De veranderingen zijn daarbij ook relatief het slechtst te begrijpen met behulp van de investeringsoverwegingen. Kenmerkend voor een verhuizing is dat de wederkerigheid binnen de relatie opeens een aandachtspunt wordt: men voor wie je veel gedaan hebt zonder daar wat voor terug te krijgen, daarmee wordt het contact relatief snel afgeschreven. Opvallend is dat gezelschapsrelaties ook na een verhuizing relatief veel stabiel zijn dan verwacht mag worden gezien de verandering in de afstand die men moet overbruggen.

Mannen die met pensioen gaan ervaren ongeveer dezelfde veranderingen als mensen die verhuizen, alleen gaat het bij hen om relatief wat minder relaties. Vanuit de investeringsoverwegingen is relatief goed te verklaren waarom gepensioneerden bepaald mensen uit het oog verliezen: eigenlijk lijken de veranderingen na het pensioen nog the meest op veranderingen die zich ook bij andere mensen voordoen. Het verlies van zekerheid over de gezamenlijke toekomst en het feit dat men veel minder gemeenschappelijk heeft doet zowel de gepensioneerde als diens collega's al heel direct afzien van veel contact. Opvallend is daarbij dat het pensioen ook relatief veel gevolgen heeft binnen emotioneel relaties. Naast de al genoemde overwegingen blijkt ook van belang of iemand daadwerkelijk stopt met al zijn activiteiten, of de gepensioneerde fysiek nog redelijk mobiel is en te welke leeftijd men met pensioen gaat. Anders dan verwacht leidt een grote hoeveelheid vrije tijd na het pensioen tot minder frequente contacten en verwaarlozen mensen die een gering aantal alternatieven hebben hun oude contacten meer dan mensen die een groot aantal alternatieven hebben.

De geboorte van een kind is op de korte termijn gezien een weinig ingrijpend gebeurtenis. Eigenlijk worden de gevolgen daarvan pas na een aantal jaren zichtbaar. De geringe veranderingen die er op de korte termijn wel zijn, komen naar het schijnt, voort uit een grotere behoefte aan praktische hulp. Men gaat intensiever om met mensen die men nog niet lang kent maar die, omdat zij niet werken of omdat zij zich anderszins in dezelfde omstandigheden bevinden als de jonge moeders, de mogelijkheid hebben om die instrumentele hulp te bieden. Opvallend is dat waar het om emotionele steun gaat, bij de jonge moeders een vermindering in de waardering van het contact er niet direct toe leidt dat men elkaar niet meer gaat opzoeken.

Discussie

In een uitgebreide bespreking van de resultaten worden deze ook in het perspectief geplaatst van bevindingen in ander onderzoek. Veel aandacht gaat naar twee zaken. Ten eerste het feit dat enkele essentiële hypothesen afgeleid vanuit de sociaal kapitaal in het onderzoek niet ondersteund werden. Het gaat daarbij vooral om het idee dat mensen investeren in anderen

Samenvatting

die over meer hulpbronnen dan zij zelf beschikken. Gesuggereerd wordt dat het huidige onderzoek zich wellicht slecht leende voor de toetsing van deze hypothese omdat het accent lag op de relatief centrale relaties in het persoonlijk netwerk en de sociaal kapitaalgedachte ook betrekking heeft op de weinig intensieve relaties in de marges van het netwerk bijvoorbeeld de relaties met mensen in het werkveld. Een tweede belangrijk discussiepunt betreft het specifieke karakter van de verschillende soorten steunrelaties. Met name wordt stil gestaan bij het feit dat gezelschapsrelaties relatief minder in frequentie afnemende andere relaties, wanneer voor alle overige kenmerken constant wordt gehouden. Verwacht was juist dat deze relaties relatief aan veel veranderingen zouden worden blootgesteld. Nu blijkt echter dat het gezelligheidsaspect op zichzelf al een stabiliserende invloed op de contact.

In de discussie komen ook een groot aantal kanttekeningen bij de opzet van het onderzoek en de operationalisaties aan de orde. De vier belangrijkste hiervan zijn zullen we hier kort noemen. Ten eerste was de opzet van het onderzoek erg complex met vier structureel sterk verschillende onderzoeksgroepen. Een ernstige beperking van het onderzoek is daarbij dat alleen onderzoek is gedaan naar veranderingen in het contact van al bestaande relaties en niet ook naar nieuw aangegane relaties. Een derde kanttekening betrof de eenzijdig aandacht voor de overwegingen van de geïnterviewde en het gebrek aan informatie over de overwegingen van degenen met wie de geïnterviewde de relatie onderhoudt. Tot slot werd stilgestaan bij de keuze voor de operationalisaties waarvoor een discutabele vertaalgla gemaakt moest worden van theoretisch concept naar beschikbare informatie.

Mede aan de hand van deze kanttekeningen worden aanbevelingen gedaan voor een beter onderzoek. Afgesloten wordt met een pleidooi voor een verdere theoretische uitwerking van de vragen die in het onderzoek zijn blijven liggen. Aan de orde komen de mogelijke interactie tussen de verschillende investeringsoverwegingen: de vraag of de investeringen van minder belang zijn wanneer de gezamenlijke toekomst toch al zeker is gesteld en de vraag of de kosten alleen van invloed zijn bij een beperkte handelingsruimte. Gesuggereerd wordt dat er een karakterisering moet komen van soorten relaties die beter aansluit bij de investeringsoverwegingen. Daarbij zou ook een groot accent gelegd kunnen worden op de invloed van kenmerken van de structuur van het netwerk. Omdat de eisen die het dagelijks leven stelt op dit moment voortdurend wisselen, is er een noodzaak om binnen relaties te zoeken naar een balans tussen aanpassing en verandering versus continuïteit en stabiliteit.

Uit het oog, uit het hart?